

SEA Papers, nr 4

De gnostiska evangelierna: Är de autentiska?

Douglas Groothuis

I den första delen i den här tvådelade serien beskrev jag de starka kontrasterna mellan den gnostiske Jesus och "Ordet som blev människa". När det gäller påståenden om Gud, universum, mänsklighet och frälsning, ingår de här två respektive synsätten på Jesus i två helt olika, exklusiva världsbilder. Vår nästa frågeställning ska bli historisk. Har vi något begrepp om vad Jesus, mannen från Nasaret, verkligen gjorde och sade som rent historisk gestalt? Ska vi uppmärksamma gnostiska dokument som Thomasevangeliet och se dem som pålitliga skildringar av Jesu sinnelag, eller är det istället Människosonen i de bibliska evangelierna som talar autentiska ord? Eller måste vi fortsätta vara totalt ovetande om den historiske Jesus?

Ordlista

eoner: Utflöden av väsen från den ovetbara, slutgiltiga metafysiska principen eller pleroma (se pleroma).

Nag Hammadi-biblioteket: En samling antika dokument från ca 350 e.Kr., företrädesvis av gnostisk karaktär, som upptäcktes nära Nag Hammadi i Egypten 1945.

pleroma: Det grekiska ordet för "fullhet" som används av gnostikerna i betydelsen varandets högsta princip, där den okände och ovetbare Guden vistas. Används i Nya Testamentet för att hänvisa till "fullheten i Kristus" (Kol 2:10) som är den **kända** uppenbarelsen av Gud som mänskliga.

pseudepografer: Antika dokument som felaktigt utger sig för att vara författade av framträdande personer för trovärdighetens skull: t.ex. Thomasevangeliet.

synkretism: Läran att olika religiösa sanninganspråk kan sammanfogas till en enda grundläggande, underliggande enhet.

Valentinus: Inflytelserik tidig gnostiker på 100-talet e.Kr., som kan ha författat Nag Hammadi-dokumentet Sanningens evangelium.

Om vi inte vill nöja oss med en kakafoni av motstridiga uppfattningar som bygger på ren spekulering eller passionerad fantasi, går det inte att avstå från historisk utredning när det gäller Jesus. Den som seriöst vill ifrågasätta att kristendomen är legitim, måste vara uppmärksam på att den alltid har varit en historisk religion. Dess centrala anspråk bygger på händelser och inte bara på idéer, på personer och inte bara på principer, på uppenbarelsen och inte på spekulationer, på förkroppsligande och inte på abstrakta begrepp. Den beryktade historikern Herbert Butterfield talar om kristendomen som en religion där vissa historiska händelser "anses som en del av själva religionen" och "representerar det gudomliga ingripandet i historien".¹

Historisk korrekthet var uppenbart inte något som Lukas bara råkade nämna i sitt evangelium:

”Många har redan sökt ge en samlad skildring av de stora händelser som ägt rum ibland oss, så som de har berättats för oss av dem som från första stund var ögonvittnen och blev ordets tjänare, och efter att grundligt ha satt mig in i allt ända från början har nu också jag beslutat att i rätt ordning skriva ner det för dig, högt ärade Theofilos, för att du skall förstå att de upplysningar du har fått är tillförlitliga.” (Luk 1:1–4) Texten bekräftar att Lukas var ute efter inget mindre än historiska fakta, presenterade på ett ordnat sätt och grundade på förstahands vittnesmål.

Om kristendomen är inriktad på Jesus Kristus, den utlovade Messias som för in Guds rike med makt, så är det en Jesus som i allra högsta grad grundar sig på objektiva fakta. På samma sätt måste påstådda historiska dokument som evangelierna från Nag Hammadi, som ifrågasätter den bibliska uppfattningen om Jesus, genomgå historisk granskning. I del två i den här serien ska vi därför gå igenom de gnostiska skrifternas ställning när det gäller historisk integritet, autenticitet och sanningsenlighet.

DE FÖRLORADE BIBELBÖCKERNA?

Även om Nag Hammadi-fyndet har orsakat stor hänförelse, har entusiasmen blandats med inte så få missförstånd. Det som många tar för givet är att avhandlingarna som grävts fram i övre Egypten utgör ”de förlorade bibelböckerna”, som är av samma historiska betydelse som Nya Testamentets böcker, eller ännu större. Själva titlarna på dokumenten har bidragit mycket till det, särskilt de så kallade ”gnostiska evangelierna”: Thomasevangeliet, Filipposevangeliet, Maria Magdalenas evangelium, Egypterevangeliet och Sanningens evangelium. Betydelsen av ”evangelium” är att det presenterar Jesu liv som lärare, predikant och helare – i samma stil, om än inte med samma innehåll, som Matteus, Markus, Lukas och Johannes.

Men läser man de här ”evangelierna” framträder en helt annan typ av material. Till exempel står det i inledningen till Sanningens evangelium

i The Nag Hammadi Library: ”Trots titeln är det här verket inte av samma slag som i Nya Testamentet, eftersom det inte ger någon kontinuerlig skildring av Jesu gärningar, undervisning, lidande och uppståndelse”.² Inledningen till Filipposevangeliet i samma volym säger att även om det har vissa likheter med ett nytestamentligt evangelium, är det ”inte ett evangelium som de i Nya Testamentet. ... De få citaten och historierna om Jesus ... utspelar sig inte inom en berättande inramning som något av Nya Testamentets evangelier.”³ Bibelforskaren Joseph A. Fitzmyer har kritiserat Pagels boktitel De gnostiska evangelierna för att den antyder att boken i huvudsak tar upp förlorade evangeli-

”Det som många tar för givet är att avhandlingarna som grävts fram i övre Egypten utgör ”de förlorade bibelböckerna”, som är av samma historiska betydelse som Nya Testamentets böcker, eller ännu större.”

er som har kommit fram i ljuset, när Pagels referenser i själva verket är från de tidiga kyrkofädernas källor eller icke-evangelier.⁴

Sett till vetenskaplig och folklig uppmärksamhet är det Thomasevangeliet som är Nag Hammadi-samlingens ”superstjärna”. Men även Thomas faller utanför de nytestamentliga evangeliernas genre, trots att många av de 114 citaten i det har direkt eller indirekt samband med Matteus, Markus och Lukas. Thomas har nästan ingen berättande bakgrund och är uppbyggd kring separata citat. Till skillnad från de kanoniska evangelierna, som ger ett socialt sammanhang och en berättande inramning till Jesu ord, är Thomas mer som olika pärlor som hängts nästan slumpvis till ett halsband. Detta försvårar i sig en korrekt tolkning. F. F. Bruce påpekar att ”citat från Jesus uppfattas bäst i ljuset av de historiska omständigheter de uttalades i. Det är bara när vi har förstått dem som vi tryggt kan börja försöka förstå också

den permanenta sanning som de förmedlar. När de tas ur sin ursprungliga historiska bakgrund och arrangeras i en antologi, blir det mer invecklat att tolka dem.”⁵

Utan att bli alltför subjektiv kan man ganska säkert säga att det gnostiska materialet om Jesus har en bestämt mer annorlunda ”känsla” än de bibliska evangelierna. Där framträder Jesu lära naturligt ur hur hans liv skildras rent allmänt. I

”I det gnostiska materialet framstår Jesus i många fall mer som en lärare i metafysik än en judisk profet.”

det gnostiska materialet framstår Jesus i många fall mer som en lärare i metafysik än en judisk profet. I Petrus brev till Filippus ber apostlarna den

uppståndne Jesus: ”Herre, vi skulle vilja känna bristerna hos aeonerna och deras pleroma.”⁶ Sådana filosofiska abstraktioner yttrades aldrig av lärjungarna – som var fiskare, tullindrivare och seloter – i Bibelns berättelser. Jesus har sedan ett samtal om ”modern” och hennes förkosmiska fall, när hon gjorde motstånd mot ”fadern” och därmed gav upphov till sjuka aeoner.⁷

Oavsett vad de här dokumenten nu har för historisk ”känsla”, bör man närmare granska vad de faktiskt har för status som historiska handlingar och bedöma hur pålitliga de är som fakta.

DE GNOSTISKA DOKUMENTENS PÅLITLIGHET

Historicitet har att göra med trovärdighet. Om ett dokument är historiskt pålitligt, är det trovärdigt som objektiv sanning; det finns goda skäl att tro att det som dokumentet påstår stämmer väl in på hur det verkligen var. Det är troget mot fakta. Historisk pålitlighet kan delas in i tre grundkategorier: integritet, autenticitet och sanningsenlighet.

Integritet handlar om hur skriften har bevarats genom historien. Har vi anledning att tro att

texten som den ser ut nu är i huvudsak samma som när den först skrevs? Eller har den förstörts i hög grad genom förvrängning, tillägg eller borttagning? Nya Testamentet har bevarats i form av tusentals olika antika handskrifter som gör att vi kan rekonstruera de ursprungliga dokumenten med stor säkerhet. Men hur är det med Nag Hammadi?

Före upptäckten vid Nag Hammadi fanns det få gnostiska dokument utöver dem som nämndes av kyrkofäderna. Sedan 1945 har vi emellertid många förstahandsdokument. Forskarna har daterat de befintliga handskrifterna till 350–400 e.Kr. De olika dokumenten skrevs förstås en tid innan dess, men inte före 100-talet, enligt de flesta forskare.

Nag Hammadi-handskrifternas skick varierar avsevärt. James Robinson, redaktör för The Nag Hammadi Library, påpekar att ”själva böckerna har utsatts för fysisk nedbrytning, något som började redan innan de begravdes omkring 400 e.Kr. och sedan har fortsatt medan de var begravda och tyvärr inte heller helt upphörde under tiden mellan att de upptäcktes 1945 och till sist konserverades trettio år senare.”⁸

”Ofta gör den skadade texten att översättaren måste våga sig på att rekonstruera skrifterna. Situationen kan jämföras med att lägga ett pussel där åtskilliga bitar fattas[...]”

När man läser igenom The Nag Hammadi Library finner man ofta tecken som ellipser, parenteser och hakparenteser som visar fläckade märken i texterna. Ofta gör den skadade texten att översättaren måste våga sig på att rekonstruera skrifterna. Situationen kan jämföras med att lägga ett pussel där åtskilliga bitar fattas – man måste återskapa bitarna genom att använda vilket sammanhang som helst som finns tillgängligt. Robinson tillägger att ”när det bara är några bokstäver som fattas går det ofta att fylla i dem tillräckligt, men större luckor mäs-

te man lämna som ett tomrum”.⁹

När det gäller översättning berättar Robinson att ”texterna översattes en och en från grekiska till koptiska, och inte alltid av översättare som fullt ut kunde förstå djupet eller storslagenheten i det de försökte översätta”.¹⁰ Men Robinson noterar också att de flesta av texterna är tillfredsställande översatta, och att när det finns mer än en version av en viss text är det lätt att urskilja den bättre översättningen. Trots detta är han ”böjd att grubbla över mängden av texter som bara finns i en enda version”,¹¹ eftersom man inte kan jämföra dessa texter med andra översättningar för att se korrektheten.

Robinson kommenterar ytterligare texternas integritet: ”Samma risk fanns när texterna överfördes av ett antal skribenter som kopierade dem, i generation efter generation, från allt mer förstörda kopior, först på grekiska och sedan på koptiska. Antalet oavsiktliga fel är svårt att uppskatta, eftersom det inte finns något sådant som ett rent kontrollexemplar; **och man har inte heller som i fallet Bibeln en mängd handskrifter av samma text som tenderar att rätta varandra när man jämför dem** (min markering).”¹²

Autenticitet handlar om författarskapet till en viss skrift. Vet vi vem författaren var? Eller har vi att göra med någon anonym? En skrift anses autentisk om det går att visa att den har skrivits av den författare som anges eller underförstås. Det finns starka bevis för att Nya Testamentets evangelier har skrivits av dem som de fått namn av: Matteus, Markus, Lukas och Johannes. Men hur är det med Nag Hammadi?

Petrus brev till Filippus dateras från slutet av 100-talet eller rentav en bit in på 200-talet. Det utesluter att brevet bokstavligen är från aposteln Petrus till Filippus. Textgenren brukar kallas pseudepigraf – skrift som falskeligen tillskrivs framstående personer för att ge materialet trovärdighet. Även om brevet är intressant för att förklara hur de gnostiska tankarna utvecklades och vad de har för samband med de bibliska skrifter-

na, ska man inte överskatta det och tro att det utgör pålitlig historieskrivning om händelserna det påstår sig beskriva.

Det finns få, om ens några, fall där man känner till en författare till Nag Hammadi eller andra gnostiska texter. Forskarna spekulerar över författarskap, men anser inte att sådan pseudepigrafisk litteratur verkligen har apostlarna som upphovsmän. Inte ens Thomasevangeliet, som förmodligen är det dokument som ligger närmast Nya Testamentets händelser tidsmässigt, brukar anses ha skrivits av aposteln Tomas själv.¹³ Tecknen på autenticitet i det materialet förekommer i bästa fall bara fläckvis.

Sanningsenlighet handlar om hur väl textens författare håller sig till sanningen. Hade författaren tillräckligt bra förutsättningar för att återge det som rapporteras, både sett till hur nära händelserna låg i tiden och till ren observationsförmåga? Var han eller hon tillräckligt skicklig på att förmedla historisk sanning?

Vissa har i sin entusiasm över Nag Hammadi plockat åt sig tex-

ter som egentligen hör hemma flera hundra år efter Jesu liv, och placerat dem längre bak i tiden. Exempelvis talar Michael Grosso, i sin recension av filmen Kristi sista frestelse, om att det finns antydningar om Jesu sexualliv ”ända från den kristna traditionens början”. Han citerar sedan texten från Filipposevangeliet om att Jesus ofta kysste Maria Magdalena på munnen.¹⁴ Problemet är att texten ligger rätt långt bort från ”den kristna traditionens början”, då den enligt en forskare skrevs ”så sent som den andra hälften av 200-talet”.¹⁵

Craig Blomberg menar att ”de flesta av Nag

”Vissa har i sin entusiasm över Nag Hammadi plockat åt sig texter som egentligen hör hemma flera hundra år efter Jesu liv, och placerat dem längre bak i tiden.”

Hammadi-dokumentet, som är företrädesvis gnostiska till sin karaktär, ser inte ut att sammanfalla med evangelietraditionerna om Jesu jordiska liv”.¹⁶ Han ser att ”ett antal utger sig för att återge samtal mellan den uppståndne Jesus och olika lärjungar, men den bakgrunden är vanligtvis inte mycket mer än en konstgjord inramning för att föra fram gnostiska lärosatser”.¹⁷

Hur är det då med dokumentens sanningsenlighet? Vi vet inte vem som skrev de flesta av dem och deras historiska sanningsenlighet om Jesus verkar liten. Men en del forskare har lyft fram några kandidater som de menar ger histo-

”Vi vet inte vem som skrev de flesta av dem och deras historiska sanningsenlighet om Jesus verkar liten.”

riskt pålitliga fakta om Jesus. När det gäller Sanningens evangelium ser vissa forskare Valentinus som författaren, eller åtminstone som författaren till en tidigare version.¹⁸ Men Valentinus levde på 100-talet (död 175 e.Kr.) och var alltså inte samtida med Jesus. Attridge och MacRae daterar dokumentet till mellan 140 och 180 e.Kr.¹⁹ Layton erkänner att ”verket är en predikan och har inget att göra med den kristna genre som lämpligen benämns ‘evangelium’”.²⁰

Texten skiljer sig från många i Nag Hammadi på grund av sina återkommande hänvisningar till Nya Testamentet. Beatley Layton noterar att ”den parafraiserar, och därmed omtolkar, omkring trettio till sextio skriftställen som nästan alla kommer från Nya Testamentets böcker”.²¹ Han fortsätter med att påpeka att Valentinus formade dessa anspelningar så det passade hans egen gnostiska teologi.²² C.M. Tuckett diskuterar hur de synoptiska evangelierna (Matteus, Markus och Lukas) används i Sanningens evangelium, och drar slutsatsen att ”det finns inga bevis för att några andra källor än de kanoniska evangelierna har använts för synoptiskt material”.²³ Detta skulle innebära att Sanningens evangelium inte ger någon obero-

ende historisk insikt om Jesus, utan istället tolkar om tidigare material.

Filipposevangeliet är späckat med gnostisk teologi och innehåller många referenser till Jesus. Emellertid utger det sig inte för att vara en uppenbarelse från Jesus: det är mer som en gnostisk teologisk bruksanvisning.²⁴ Enligt Tucketts analys verkar alla hänvisningarna till evangeliematerial

häröra från Matteus, och inte från något annat kanoniskt evangelium eller någon annan källa oberoende av Matteus. Andrew Hembold har också påtalat att både Sanningens evangelium och Filipposevangeliet

visar tecken på att ”härma” Nya Testamentet; båda ”känner till och erkänner större delen av Nya Testamentet som auktoritativ”.²⁵ Det gör dem i så fall till avledning, inte till originaldokument.

Tuckett har också hävdad att Maria Magdalenas evangelium och Thomas Athletens bok är beroende av synoptiskt material, och att det finns ”praktiskt taget inget bevis för att dessa skribenter har använt försynoptiska källor”. Texterna är alla ”eftersynoptiska”, inte bara i fråga om datering utan också sett till den form av synoptisk tradition som de förutsätter”.²⁶ Med andra ord utnyttjar de här skrifterna bara det befintliga evangeliematerialet och arrangerar om det så att det passar deras gnostiska världssyn. De bidrar inte med historiskt autentiskt, nytt material.

Jakobsapokryfen utger sig för att vara en hemlig uppenbarelse av den uppståndne Jesus inför hans bror Jakob. Den är mindre tydligt gnostisk än en del andra Nag Hammadi-texter och innehåller vissa mer renlärligt (ortodoxt) klingande fraser som: ”Sannerligen, jag säger dig att ingen blir räddad som inte tror på mitt kors”.²⁷ Men den

”Med andra ord utnyttjar de här skrifterna bara det befintliga evangeliematerialet och arrangerar om det så att det passar deras gnostiska världssyn.”

bekräftar också det mer oortodoxa, till exempel när Jesus säger: "Bli bättre än jag, gör er själva lika den Heliga andens son".²⁸ En forskare daterar den här texten till strax före 150 e.Kr.²⁹, men Blomberg tycker att den visar tecken på att vara "åtminstone delvis mer sentida än och beroende av de kanoniska evangelierna".³⁰ Dess esoterism gör att det helt klart kommer på kant med de kanoniska evangelierna, som har bättre historiska belägg.

THOMAS UNDER LUPP

Den Nag Hammadi-text som har utsatts för mest historisk granskning är Thomasevangeliet. På grund av sitt rykte som det förlorade "femte evangeliet" och dess ofta esoteriska och mystiska

"Eftersom Thomasevangeliet mer är en antologi med till största delen lösa citat än en sammanhängande berättelse om Jesu ord och gärningar, ligger det utanför genren "evangelium" i Nya Testamentet."

är det vad den historiske Jesus lärde?

Den akademiska litteraturen om Thomas är omfattande och kontroversiell. När man bedömer dess sanningsenlighet som historia dyker det emellertid upp några viktiga saker att ta hänsyn till.

Eftersom Thomasevangeliet mer är en antologi med till största delen lösa citat än en sammanhängande berättelse om Jesu ord och gärningar,

ligger det utanför genren "evangelium" i Nya Testamentet. En del av de 114 citaten har dock nära paralleller eller påminner grovt om uttalanden i de synoptiska evangelierna. Antingen rör det sig om tillägg, borttagningar, flera hänvisningar som kombineras till en, eller att ett citat helt ändrar mening.

Denna förklaring använder de synoptiska evangelierna som en referenspunkt för jämförelse. Men är det

troligt att Thomas är oberoende av dessa källor och utgör ett autentiskt men "oortodox" material om Jesus? För att svara på detta måste vi ta hänsyn till en mängd olika faktorer.

"I den meningen innehåller Thomas både renlärligt och icke-renlärligt material, om vi med renlärligt menar materialet i det befintliga Nya Testamentet."

Visst finns det citat som stämmer med det bibliska materialet, och det går att hitta direkta eller indirekta samband med alla de fyra kanoniska evangelierna. I den meningen innehåller Thomas både renlärligt och icke-renlärligt material, om vi med renlärligt menar materialet i det befintliga Nya Testamentet. Exempelvis görs hänvisningar till treenigheten och oförlätlig synd i samband med smädelse: "Jesus sade: 'Den, som smädar Fadern, han skall förlåtas, och den, som smädar Sonen, han skall förlåtas, men den som smädar den heliga Anden, han skall inte förlåtas varken på jorden eller i himlen.'"³²

I ett annat citat talar Jesus om att "en dålig människa bär fram ont ut ur sitt onda förråd, som är i hennes hjärta, och hon talar ont"³³ (se Luk 6:43–46). Det kan ses som överensstämmande med de nytestamentliga evangelierna och hur de betonar människornas synd och inte bara okunskapen om den gudomliga gnistan inom oss.

Följande uttalande har inget direkt samband med någon kanonisk evangelietext, men verkar ändå framföra det bibliska temat att det är bråt-

tom att finna Jesus medan man kan: ”Jesus sade: ‘Skåda den Levande, medan ni lever, för att ni inte skall dö och söka att se honom och vara oförmögna att se.’” (jämför Joh 7:34, 13:33)³⁴

Men samtidigt hittar vi texter med en tydlig gnostisk vinkling, som vi sett tidigare. Hur kan vi förklara detta?

Thomas anses ursprungligen ha skrivits någon gång mellan 50 och 150 e.Kr. eller ännu senare; de flesta forskare är inne på att datera det till 100-talet.³⁵ Givetvis skulle en tidigare datering ge det

”När Thomas återger en liknelse som finns i de fyra evangelierna och lägger till detaljer som inte finns där, ”kan de nästan alltid förklaras som medveten, gnostisk bearbetning [redaktionell anpassning].”

mer trovärdighet, även om dess brist på berättande bakgrund fortfarande gör det svårare att förstå än de kanoniska evangelierna. En del hävdar att Thomas använder historiska källor som är oberoende av dem som användes för Nya Testamentet, men det är ingen allmänt vedertagen åsikt, och det är lätt att hitta argument som lyfter

fram bevis för att Thomas var beroende (helt eller delvis) av de kanoniska evangelierna.³⁶

Blomberg menar att ”på de ställen där Thomas har paralleller med de fyra evangelierna är det osannolikt att något av de inslag som är unika för Thomas har kommit före de kanoniska versionerna.”³⁷ När Thomas återger en liknelse som finns i de fyra evangelierna och lägger till detaljer som inte finns där, ”kan de nästan alltid förklaras som medveten, gnostisk bearbetning [redaktionell anpassning].”³⁸

James Dunn vidareutvecklar det här temat genom att jämföra Thomas med vad som tros vara en tidigare, delvis version av dokumentet som

hittades i Oxyrhynchus i Egypten nära 1900-talets början.³⁹ Han noterar att Oxyrhynchus papyri ”daterar sig från slutet av 100-talet eller första halvan av 200-talet, medan Thomasevangeliet ... förmodligen inte skrevs tidigare än 300-talet”.⁴⁰

Dunn jämför sedan liknande uttalanden från Matteus, Oxyrhynchus papyri och Nag Hammadi-versionen av Thomas:

Matt 7:7–8 och 11:28 – ”... Sök, så skall ni finna ... den som söker, han finner ... Kom till mig ... jag skall skänka er vila.” Pap. Ox. 654:5–9 – ”(Jesus säger:) ‘Låt inte den som söker upphöra att (söka förrän) han finner, och när han finner (skall han) häpna, och när han har häpnat skall han regera, och när han regerar skall han vila’ (Klemens av Alexandria känner också till citatet i denna form). Thomasevangeliet 2 – ”Jesus sade: ‘Den, som söker, slutar inte med att söka, förrän han finner, och när han finner, blir han bestört, och när han är bestört, blir han förundrad, och han blir kung över alltet.’”⁴¹

Dunn noterar att termen ”alltet” (som Thomasevangeliet lägger till jämfört med de båda andra dokumenten) är ”ett regelrätt gnostiskt begrepp” och att ”som man ser på jämförelserna ovan är den mest uppenbara förklaringen att det var en av de sista delarna som lades till uttalandet”.⁴² Dunn kommenterar vidare att Nag Hammadi-versionen av Thomas uppvisar en klart ”gnostisk färgton” och inte ger något bevis för ”teorin att det fanns en form av gnostisk kristendom redan under det första århundrandet”. Han fortsätter: ”Snarare bekräftar det den motsatta teorin, att det gnostiska inslaget i gnostisk kristendom är en synkretistisk utväxt från den tidiga kristendomens grundstam, som tog form på 100-talet. Det som vi tydligt kan se när det gäller just detta citat är förmodligen representativt för hela den långdragna utvecklings- och bearbetningsprocess som ledde fram till Thomasevangeliet i den form det hittades vid Nag Hammadi.”⁴³

Andra experter styrker uppfattningen att Thomasevangeliet, oavsett hur autentiskt det är som material om Jesus, visar tecken på gnostisk mani-

pulation. Marvin W. Meyer gör bedömningen att det syns att Thomas ”har redigerats av en gnostisk hand”.⁴⁴ Winterhalter, som har så pass mycket aktning för Thomasevangeliet att han har skrivit en hängiven guide till det, säger likväl om det att ”vissa citat är förfalskade eller kraftigt ändrade, men det är en senare egyptisk redigerares verk”.⁴⁵ Dock tycker han att det är lätt att skilja agnarna från vetet.

Robert M. Grant har påpekat att ”den religiösa verklighet som kyrkan förkunnade förvrängdes

”Här har vi nu börjat instämna med de tidiga kristna trosförsvararna, som höll fast vid att gnosticism inom kyrkan var en förvanskning av den ursprungliga sanningen[...].”

att gnosticism inom kyrkan var en förvanskning av den ursprungliga sanningen, och inte en oberoende legitim informationskälla om Jesus eller verkligheten i övrigt. Fitzmyer driver detta till sin spets när han kritiserar Pagels uppfattning att gnostikerna har precis samma anspråk på kristen autenticitet: ”Genom hela boken ger [Pagels] den intet ont anande läsaren intrycket att skillnaden mellan ’renläriga kristna’ och ’gnostiska kristna’ gällde ’kristendomens ursprung’. Upprepade gånger märker hon inte själv att hon ignorerar gott och väl ett århundrade av kristendom då dessa ’gnostiska kristna’ helt enkelt inte fanns i närheten.”⁴⁷

I detta sammanhang är också de andra gnostiska dokumenten talande. Thomasevangeliet nämner inte öppet uppståndelsen, men flera andra

dokument säger sig förmedla ny information om Jesus och gör det genom andliga dialoger efter hans uppståndelse – ofta i form av visioner. Det har inte samma historiska tyngd som uttalanden om Jesu jordiska liv. Detta har fått Dunn att kommentera att ”kristen gnosticism brukade tillskriva sin hemliga (och oortodoxa) Jesus-

undervisning till samtalen som han ledde, efter vad de påstod, under en långvarig verksamhet efter uppståndelsen

(som i Thomas Athleten och Pistis Sophia). Thomasevangeliet är därför ovanligt, eftersom det försöker använda Jesus-traditionen som uttrycksform för sin lärdom[...]. Kanske övergav gnosticismen Thomasevangeliets format eftersom det i viss mån utsattes för kontroll och dementier från Jesus-traditioner som bevarats på andra ställen.”⁴⁸

Dunn tror att ju mer grundligt gnostikerna utmanade de redan etablerade renläriga skildringarna av Jesu jordiska liv, desto mindre troliga blev de – men med berättelser som utspelade sig efter uppståndelsen skulle det inte bli några kontroller. De gjorde anspråk på extra information som bara bevärdigades eliten. Han drar slutsatsen att gnosticismen ”kunde konsekvent presentera sitt budskap som undervisning från Jesus endast om man skilde den uppståndne Kristus från den jordiske Jesus, och övergav försöken att visa ett sammanhang mellan Jesus-traditionens Jesus och den himmelske Kristus som de trodde på.”⁴⁹

Det som av vissa ses som ett gnostiskt ifrågasättande av historiska, renläriga uppfattningar om Jesu liv, undervisning och verk, var i själva verket i många fall en flykt helt och hållet bort från historiska hänsyn. Det var bara så man kunde försöka hävda de gnostiska dokumentens trovärdighet.

GNOSTIKER I UNDERLÄGE?

Pagels och andra har fått sympati, om inte

”De gjorde anspråk på extra information som bara bevärdigades eliten.”

rentav entusiasm, för att de visat upp gnostikerna som de förtryckta som bara råkade förlora mot renlärigheten. Men gnostikernas historiska vitsord om Jesus är allt annat än övertygande. Det är kanske romantiskt att ”heja på den som är i underläge”, men de gnostiska förtryckta visar alla tecken på att snarare ha varit kätterska snyltgäster som försökte använda ett kristet språk för uppfattningar som motsade den tidiga kristna läran.

Många som sympatiserar med gnosticismen lyfter gärna fram att de gnostiska skrifterna förtrycktes av den tidiga kristna kyrkan. Men det antagandet visar inte på något sätt ifall den gnostiska läran i sig var sann eller falsk. Om sanning inte är en fråga om vad majoriteten tycker, måste det ju innebära att inte heller den avvikande minoriteten automatiskt har rätt. Visst kan det ligga något i att ”vinnarna skriver historien”, som Pagens säger, men det gör dem inte nödvändigtvis till dåliga eller oärliga historiker. Om det är så borde vi leta rätt på några nazistiska historiker som kan ge oss den verkliga bilden av Hitlers Tyskland, och låta alla motsatta åsikter skötas av dogmatiska apologeter som bara råkade vara på den vinnande sidan.

I *Mot villolärorna* gick Irenaeus långt för att presentera de olika gnostiska skolornas teologi och därmed kunna avvisa dem bibliskt och logiskt. Om han hade varit ute efter att förtrycka, skulle han aldrig ha skrivit boken som han gjorde. För att kunna argumentera övertygande mot gnostikerna måste väl dessutom Irenaeus och de andra antignostiska apologeterna ha varit angelägna om att återge sina motståndare korrekt, så de inte skulle bli förlöjligade för att ha missförstått dem. Patrick Henry betonar detta när det gäller Nag Hammadi: ”Nag Hammadi-materialet har gjort vissa korrigeringar av hur gnosticismen porträtterades i kyrkofädernas antignostiska skrifter, men det blir ändå allt mer tydligt att kyrkofäderna inte bara fabricerade sina motståndares åsikter; den förvrängning som finns beror på urval och inte påhitt. Det är fortfarande befogat att använda material från kyrkofädernas skrifter för att beskriva

gnosticismen.”⁵⁰

Det är högst osannolikt att hela det gnostiska materialet kunde ha konfiskerats eller förstört systematiskt av den tidiga kyrkan. Dunn finner det orimligt att anledningen till att vi inte har några entydiga gnostiska dokument från första århundradet skulle vara att den tidiga kyrkan utplånade dem. Han tror att den mycket mer sannolika orsaken är att det aldrig fanns några.⁵¹ Men genom de arkeologiska resultaten i Nag Hammadi har vi nu ändå många gnostiska primära källdokument tillgängliga för detaljerad granskning. Emellertid kan man inte beteckna dem som överlägsna historiska dokument om Jesus. I en recension av *De gnostiska evangelierna* har den framstående bibelforskaren Raymond Brown klargjort att vi av Nag Hammadi-verken ”inte lär oss ett enda verifierbart nytt faktum om den historiske Jesus och hans tjänst, och bara ett fåtal nya citat som skulle ha kunnat komma från honom”.⁵²

En annan synpunkt som de gnostiska apologeterna inte är särskilt intresserade av, är att gnosticismen utslocknade för att den saknade liv redan från början. F. F. Bruce säger att ”gnosticismen var alltför upptagen med ett populärt men övergående tankesätt, för att kunna ha samma överlevnadskraft som apostolisk kristendom”.⁵³

Exakt varför kunde då den apostoliska kristendomen överleva och blomstra? Robert Speer lägger inte de teologiska fingrarna emellan när han förkunnar att ”kristendomen överlevde för att den var trogen sanningen. Genom alla århundraden har den aldrig kunnat överleva på något annat sätt. Och den kan inte överleva på något annat sätt idag.”⁵⁴

Douglas Groothuis är filosofiprofessor vid Denver Seminary i Colorado, USA.

Svensk översättning: Carl-Henrik Hammarlund.

Denna artikel publicerades ursprungligen i Christian Research Journal, vintern 1991.

SEA Papers är Svenska Evangeliska Alliansens (SEA) månatliga artikelserie inom evangelikal teologi och etik. SEA är ett nätverk av kristna tvärs över samfundsgränserna. Vår vision är:

- att bygga ett nationellt nätverk av evangelikala kristna i Sverige, som tillsammans och i sina olika sammanhang utvecklar och bidrar med evangelikal teologi och tillämpar den i församlingsarbetet, i den teologiska debatten och i samhällsdebatten
- att vara en konstruktiv kraft som i öppenhet, dialog och debatt driver ett evangelikalt perspektiv
- att förmedla impulser från och kontakter med den växande världsvida evangelikala gemenskapen

SEA:s teologiska bas utgörs av Lausannedeklarationen.

Noter

1. Herbert Butterfield, *Christianity and History*. New York: Charles Scribner's Sons 1950, s 119.
2. Harold W. Attridge och George W. MacRae, Introduction: The Gospel of Truth, i James M. Robinson, red, *The Nag Hammadi Library*. San Francisco: Harper and Row 1988, s 38.
3. Wesley W. Isenberg, Introduction: The Gospel of Philip, *ibid*, s 139.
4. Joseph Fitzmyer, The Gnostic Gospels According to Pagels. *America*, 16 feb 1980, s 123.
5. F. F. Bruce, *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament*. Grand Rapids: Eerdmans 1974, s 154.
6. Robinson, s 434.
7. *Ibid*, s 435.
8. Robinson, Introduction, s 2.
9. *Ibid*, s 3.
10. *Ibid*, s 2.
11. *Ibid*.
12. *Ibid*.
13. Se Ray Summers, *The Secret Sayings of the Living Jesus*. Waco, TX: Word Books 1968, s 14.
14. Michael Grosso, Testing the Images of God. *Gnosis*, vintern 1989, s 43.
15. Wesley W. Isenberg, Introduction: The Gospel of Philip, i Robinson, s 141.
16. Craig Blomberg, *The Historical Reliability of the Gospels*. Downers Grove: InterVarsity Press 1987, s 208.
17. *Ibid*.
18. Se Stephan Hoeller, Valentinus: A Gnostic for All Seasons. *Gnosis*, hösten/vintern 1985, s 25.
19. *Ibid*, s 38.
20. Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures*. Garden City, NY: Doubleday and Co. 1987, s 251.
21. *Ibid*.
22. *Ibid*.
23. C. M. Tuckett, Synoptic Tradition in the Gospel of Truth and the Testimony of Truth. *Journal of Theological Studies* 35 (1984), s 145.
24. Blomberg, 213–214.
25. Andrew K. Hembold, *The Nag Hammadi Texts and the Bible*. Grand Rapids: Baker Book House 1967, s 88–89.
26. Christopher Tuckett, Synoptic Tradition in Some Nag Hammadi and Related Texts. *Vigiliae Christianae* 36 (juli 1982), s 184.
27. Robinson, s 32.
28. *Ibid*.
29. Francis E. Williams, Introduction: The Apocryphon of James, i Robinson, s 30.
30. Blomberg, s 213.
31. Robert Winterhalter, *The Fifth Gospel*. San Francisco: Harper and Row 1988, s 13.
32. Robinson, s 131; se Bruce, *Jesus and Christian Origins*, s 130–131.
33. Robinson, s 131.
34. *Ibid*, s 132.
35. Layton, s 377.
36. Se Craig L. Blomberg, Tradition and Redaction in the Parables of the Gospel of Thomas. *Gospel Perspectives* 5: s 177–205.
37. Blomberg, *Historical Reliability*, s 211.
38. *Ibid*, s 212.
39. Se Joseph A. Fitzmyer, The Oxyrhynchus Logoe of Jesus and the Coptic Gospel According to Thomas, i Joseph Fitzmyer, *Essays on the Semitic Background of the New Testament*. Missoula, MT: Scholars Press 1974, se 355–433.
40. James D. G. Dunn, *The Evidence for Jesus*. Philadelphia, PA: Westminster Press 1985, s 101.
41. *Ibid*.
42. *Ibid*, s 102.
43. *Ibid*.
44. Marvin W. Meyer, Jesus in the Nag Hammadi Library. *Reformed Journal*, juni 1979, s 15.
45. Winterhalter, s 4.
46. Robert M. Grant med David Noel Freedman, *The Secret Sayings of Jesus*. Garden City, NY: Doubleday and Company, Inc. 1960), s 115.
47. Fitzmyer, The Gnostic Gospels According to Pagels, s 123.
48. James Dunn, *Unity and Diversity in the New Testament*. Philadelphia: Westminster Press 1977, s 287–288.
49. *Ibid*, s 288; se även Blomberg, *Historical Reliability*, s 219.
50. Patrick Henry, *New Directions*. Philadelphia: Westminster Press 1977, s 282.
51. Dunn, *The Evidence*, s 97–98.
52. Raymond E. Brown, The Gnostic Gospels. *The New York Times Book Review*, 20 jan 1980, s 3.
53. F. F. Bruce, *The Canon of Scripture*. Downers Grove: InterVarsity Press 1988, s 278.
54. Robert E. Speer, *The Finality of Jesus Christ*. Westwood, NJ: Fleming H. Revell Company 1933, s 108.

Övers. anm: Samtliga citat ur böcker i texten, utom Thomasevangeliet, är egna översättningar